

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

A székelyföldi falurendtartásokról

VARGA ANNA

„a szép harmónia s concordia megtartassék, mellyel a kicsin dolog is nagyra nevededik.”
(Márkusfalva constitutiója, 1772)

*„Mint egy balladának, olyan szigorú a formája ennek az életnek.
De emberi számítás szerint legalább biztos, megtartó és erős.”*

Tamási Áron a székely szokásrendről.

Bevezetés

A természet vizsgálata során megtapaszthatjuk a közösségek *adott-eredendő-önfenntartó* rendezettségét, amelyet a környezet nyújtotta feltételek és a közösség tagjai együttesen alakítanak ki ... Az emberi közösségeknél sincs ez máshogy. A világ minden tájáról számtalan forrás áll rendelkezésre az önfenntartó életmódot folytató, falusi közösségek rendtartásairól.

A táj adta lehetőségek teljességgel való használatára törekedett és kényszerült a *régi* ember, igyekezve, hogy a táj a jövőben is élhető maradjon. Ez a tudat és a táj nyújtotta lehetőségek alakították ki a közösségi-rendtartást, ami az élet minden területére kiterjedt: a falugyűlés rendjére, a falu tisztsegeire, az utakra, a hidakra, a falu tisztaságára, a belső telkekre, az erdőre, a legelőre, a tűzoltásra, a szántóra, a határköre, a munka rendjére, az árvakra-özvegyekre, a jövevényekre, a veszekedésre, a vásárra, az alkura, a zálogba adásra, a tolvajságra, verekedésre, a kovácsra, molnárra, téglavetőre, az ünnepre...

Gazdasági alapját a közösen birtokolt földterület, társadalmi alapját pedig a faluba, nemzetségbe (tízesebbe) ágyazódó nagycsalád jelenti.

A falurend több évszázadon keresztül alakult ki és alkalmazkodott az adott kor követelményeihez. Konkrét eredetüket nehezen lehet megmagyarázni, elvész a múltban, a szokásjogban. Egykor az egész országra jellemzőek voltak a falu-rendtartások.

A Kárpát-medencében legteljesebben fennmaradt és egyben a leghíresebb falu-közösségi rendtartások, a székely rendtartások. Ez a Székelyföldön mai napig fennmaradt faluközösségi életformának és többek között Imreh István erdélyi történész munkásságának köszönhető.

A székely falutörvények használatának története napjainkig

Az egykori magyar jogrendszer alapját adó, szokásjogon alapuló törvények „időtlen idők” óta az emberek tudatában és használatában éltek. Werbőczy Hármaskönyve (1514) erősíti meg az országban a szokásjog uralmát és jogszerűségét: *„valamint a jobbágyok állapota, úgy a törvényes szokás is sokféle, amelyet a helyek a régi gyakorlatához képest kell megtartani.”* Az első írásos formában fennmaradt falutörvény, az 1581-ből származó gyergyóújfalusi falutörvény. Az 1600-as évektől kezdődően egyre inkább elterjed, hogy a törvény megerősítésének céljából írásban rögzítik a közösségre vonatkozó rendet.

A törvények használata egészen az 1800-as évek végéig nem változott meg. A székely falvakat leg súlyosabban az 1871-es arányosítási törvény érte, az önfenntartó falvak gazdasági alapját szétrombol-

ták: egykori érdeiket, legelőiket elveszítették, sok esetben a falu lakosai teljesen nincstelenné váltak. Ennek következtében hatalmas mértékű elvándorlás indult meg a Székelyföldről, amely a falu társadalmi és erkölcsi alapját képező nagycsaládok és a közösségek folytonosságát törte össze.

A XIX-XX. század fordulóján, a régi renchez szokott emberek a régi faluközösségi birtokoláshoz hasonló rendszert, a közbirtokosságokat hozták létre. A közbirtokosság, a falu legelőjéért és erdejéért, közösen birtokolt területéért felelő társaság. A közbirtokossági területek használata az arányjog alapján történik. A közbirtokosságok az egykori falutörvények alapján hozták létre az erdő és legelő rendhasználatukat. Fontos hangsúlyozni, hogy a közbirtokosság kizárólagosan gazdasági alapú szervezet, és a falutörvények egykori erkölcsi és szociális törvényei ezután hivatalos formában nem élednek újjá.

Működésüket a kommunizmus *szűneteltette*. 1947-ben hozták létre a *kollektíveket*, a *tsz*-eket. A kommunizmus ideje alatt történt céltudatos romániai vidékrombolások erősen meggyengítettek a faluközösségeket.

Garda Dezső történész és országgyűlési képviselő közbenjárásának köszönhetően 2000-ben újra alakultak - a visszakapott erdőket és legelőterületeket összefogó - a XX. század eleihez hasonló közbirtokosságok. Ma működésüket erősen meghatározza a közbirtokossági elnök és a falu lakosainak tenni akarása is. Több faluban is említették, hogy hiába van a hivatalos legelőrendtartásban benne a legelő tisztítása, nem úgy van, mint régen. „Nem törődnek vele, nem tisztítják olyan rendszerességgel, ahogy régen tették.”

Emellett sok faluban a közbirtokosságok egy új feladatot is ellátnak, a térségfejlesztési munkákban való aktív részvételt.

Erkölcsi rendtartás fennmaradásáról... az elvándorlás, a tudatos falurombolás, az előregedett, elszegényedett, elnéptelenedő falvakban hivatalosan nem is, de a szokásban - még amennyi lehetett - megőrződött a közösségi felelősségvállalásból. Az egykori szokások sok helyen mára szinte teljesen eltűntek, ellenben vannak reményt adó példák is - a fürdőépítő kalácamozgalom.

Tavaly mesélték, hogy az egyik faluban lopott valaki és rajtakapták. A tolvajt a *régi rend-szokás* szerint az egész faluközösség előtti megszégyenüléssel büntették meg azzal, hogy a nyakába akasztották az ellopott tárgyat és végighajtották a falun...

Részletek Imreh István és Vásárhelyi Judit írásaiból:

A falutörvények - a természetvédelem fényében

Imreh István így jellemzi a székely (ökológiai szemléletű) embert:

„Élete letűnt századokba nyúlík vissza és önmagát is eljövendő évtizedekbe, századokba, utódainak jövődjébe építi bele. Ebből következik, hogy mértéktartóvá, gondossá, magát és mászt korlátozóvá válik, mert nem csupán a józan esze, napi érdeke és haszna sarkallja, hanem a letűnt és eljövendő nemzedékekkel szembeni sok-sok kötelezettsége is meghatározóan munkál benne.”

„A falutörvények artikulusai nem vonatkoznak minden esetben konkrét természeti-környezeti tényekre, együttesük azonban megteremti azt a rendezettséget, amelyben nem az önkény, a szabadoság, hanem a norma, a törvény az uralkodó.”

„A fenntarthatóság társadalmi feltétele: szabadságvágy és autonómiaigény”

A falvak rendtartásának fontos alapját képi a falu lakosságának önrendelkezése, a földesúrtól nem függő szabad lakosság többsége. A falu bírát, vezetőit, törvényeit kizárólagosan a falu lakosai választották meg. A szabad parasztnak aránya a XV. századtól apad. 1767-ben a vármegyékben a lakosság 2,13 %, a Partiumban 3,08 %, a székely székekben 44,68, a szász székekben 61,98 % volt a szabad paraszt. A falu törvényileg is védte önrendelkezését: szabályozta, hogy milyen ügyekkel mehet falun-kívülre a közösség tagja.

„Senki három forint érv dologért székre ne menjen perelni, sem jobbágy is ura eleibe, hanem itt az falu előtt indítassék meg minden dolog elsőben, s csak azt a dolgot utalják feljebbvitelre, akik arra valók lesznek.” (Az udvarhelyszéki Szentmihály falutörvénye, 1663)

„Az ökológiailag fenntartható erőforrásgazdálkodás”

Földközösség

Hajdan közös volt a szántó, a családok nyílhúzással osztották meg: az egy családra jutó földet nyílnak hívták (egyedülálló nem kaphatott nyilat), a falu közös szántóját nyilas földnek. A közföld művelése kötelező volt. A szabad foglalás módját továbbbörökítő rendtartásban benne foglaltatik a tulajdon és a munka, a termőföld és az ember régi összekapcsolódása.

1848 előtt a földművelők fele szabad székely, akik a földesúrral szemben őrizték a földközösséget. 1795-ben az erdélyi főkormányshétfő felhívására az aranyosszékiek nem akarnak „végleges határozatáról” tudni: a földet nem tekintik örökös, örökíthető tulajdonnak, csak jogosultságnak, évenként (nyílhúzással) változó életlehetőségeknek. 1761-ben a felvinciek *facultásuk*-hoz, igaerejükhez, a marhaházhoz mérten osztották a város földjét, vagyis az használta a földet, olyan mértékben, aki és amennyire meg tudta művelni. *„Ahogyan meg tudja dolgozni, úgy élheti.”* *„Aki művelni elégtelen vagy henye lenne...azonnal más...szorgalmasnak birtokába jusson.”*

Földhasználat

A székely vagyonszövetség tagjai, a fundussal rendelkezők, kénytelenek egyszersmind a termelői logikából adódóan a termelési organizmus részeseként élni, alávetni magukat az agrárrendtartásnak. A nyíl-földeken is csak egyszerre arathattak például, mivel aratás után a tarló már nem volt „tilalmas” s legelő marhának, ezért aki még nem aratta le a sajátját, kárt szenvedett. Gondosan ügyeltek a legeltetés rendjére: a hosszú füvet igénylő szarvasmarha legelt elől, utána a lovak, akik még a rövid fűvön is legelhettek, s legvégül még a juhok is jóllakhattak. A rendszerben kezelt zöldtömeget védi a közösség, aki- nek nincs fundusa, abból ki van zárva. A különféle funkciók (határ, legelő, vetés, mező, gyepű stb..) számára külön kertek létesítése még nem tette szükségtelemmé a határ őrzését és a határpásztorság felállítását. Sokhelyütt fellelhető az a szabály, hogy „napfeljövele előtt vagy vacsora/napszállat után” már senki ne mozogjon a határban, különben súlyos következményekkel kellett szembenéznie.

Talaj

A talajvédelem legfőbb nagy intézménye a két-háromnyomásos gazdálkodás, az ugar, a parlag megtartása. Az ilyen rendelkezéseknek se szeri, se száma. A parlagoló gazdálkodás az irtásföldet 5–10 évig használja, azután felhagy vele, noha oltalmazza azokat, hogy be ne bokrosodjanak, az „erdő fel ne vegye”.

Víz

A közösség tagjainak ki kell venniük a részüket a csordakutak és itatóhelyek, a köpük rendszerben tartásából. Ugyanígy az árterület szabályozása nagy munkát ad, házként kell részt venni a vízelvezető árkok, töltések, gátak, sáncok karbantartásában.

Csikközhasználati törvénye, 1608: *„Az egész megye közönségesen köteles arra, hogy minden esztendőben az megyehát mellett járó folyóvíznek az árkat ássák és tisztítsák, elkezdvén a Tekeresben, a pap szénafejevének felső végén, alá a nemzetes Henter Bendek uram kertéig Kozmátfalva végénél (a Lestyánok kerti nem értvén hozzá, melyet magok a Lestyánok tartoznak tartani, ásní, tisztítani).”*

Környezet tisztasága

Kézdivásárhely melletti Hilibfalva 1829-es rendtartásából:

„A falu közönséges élő folyóvízéhez sertéspajtát, kenderáztató tót, úgy, hogy belé és kifollyon belőle, csinálni nem szabad kemény büntetés alatt és azon épületnek elrontás alatt. Úgy az falu utcáira szemetet és egyéb gázosítást kihányi kemény büntetés alatt nem szabad. Az is hozzá értendő, hogy senkinek az vízben mosni semmiféle hurkát vagy egyebet nem szabad.”

Erdő

„Az erdőnek a régi székely nép életében igen nagy szerep jutott. A székely székek lakói az erdőt terv szerint használták, minden eresztékében kimunkált, évszázadokon átépülő, csiszolódó normák szerint éltek erdeiket. Ily módon teremtették meg a feudalizmus kori népi erdészeti kultúrájának azokat a formáit, amelyek a felvilágosult abszolútizmus erdőóvó rendelkezéseivel egybevetve sem vallanak szégyent.” A székely faluközösség történelmileg sok országnál korábban gondolt az erdei erőforrások

védelmekor a „maradékra”, következő nemzedékre, s „*felfogtak*”, vagyis tilalmasnak minősítettek erdőrészeket, komoly bírságot róva ki a tilalom megsértőire. Mindez még az iparosodás által okozott erdőpusztítás évszázada előtt is előrelátással történt.

A rendelkezések olykor minden részletre kiterjednek, csöppet sem elvontak. Ozsdola (1774) szabályzata szerint például: „*Amely új gazda épít: pincegerendának, küszöblábaknak, előfának, sodllábanak, töltéscöveknek, csúrajtó-soroknak osztanak fát. És akinek a jószágát a víz mosná, annak ellenzésére cöveknek adatik cseréfa, a szükséghez képest egy vagy két szál, de több nem. De ellenben kaputámasznak, kerttámasznak, fentőnek és egyéb ehhez hasonló elkerülhető dolgokra fa nem adatik.*” Fűtésre csak ledült fákat, aszuságot, ágakat szabad használni, élőfát nem. A faluközösség fáját „*vidékbe hordani és eladni*” nem szabad.

Az erdőhasználat során, ha a legeltetés és az erdővédelem között érdekellentét támad, a székely faluközösség az erdő javára hoz szabályzatot, ha a szántóföldek irtással való kiterjesztése kerül szembe az erdővel, akkor is az utóbbit védi. Tilos: tüzet gyújtani, vadgyümölcsfát kivágni, csereszénát csinálni, olykor makkoltatni. Fejsze előtt „tilalomban” volt az erdő növekedvén. Az erdőt takarítják, az aszott fa kihordható, az élőfát védi a törvény. Gyérítéskor az avast, az ősrégi, tilalmas *csereserdőt* szálalták, a kitermelt néhány szálfát elosztották. Az osztott erdőből még a földbirtokos is csak a saját része szerint kapott, építésre.

1824-ből származó árkosí rendtartás részlete:

„*Mű, Árkosfalvának mostani lakosai...fontolóra vévén azt, hogy néhai őseinktől reánk maradt és nagy tilalom alatt felnevelt cseré avassainak és mindennemű bükkös erdős bérczeinek régi törvényeinek ellenére csaknem a végső pusztulásra jutottanak... nemcsak az épületbeli szükséges fákat, de még a tűzfákat is bajosan szerezhetnök meg. Melyekre nézve, mind a mostani élő emberek hasznára, mind pedig a következő succesoraink boldogságára, az erdőbeli haszonvevhetés, megtiltás és megtartás végett irtuk e következő consitutio törvényül.*” Ezután 18 pont szabályozza dűlőről dűlőre az új tilalmas erdőt, a szabad erdőélésre maradt részeket és a komunitástól elkérhető használatokat. Jövevény lakosoknak semmi szín alatt sem piacon s háztól fát eladni, a faluból ki nem szabad, még a szabad erdőből sem, sem szánat, vesszőt, de még fuszulykakarót sem, mert „*ezáltal pusztult el nagyjobbára az erdő*”.

Állattartás

Az erdő használatára vonatkozó rendtartások mellett hivatalos formában ma is használt falutörvények a pásztorfogadásra, a pásztor kötelezettségeire, a tulajdonos jogaira, kötelezettségeire, az állatok kárának megtérítésére, legelő használatára vonatkoznak.

Például Csikjenőfalván 1839. május 15-én kelt ez a rendelkezés:

„...Noskolatban a pádina ugyanannyira megköveredett az eddigi ott nyárolás által, hogy a további ott nyárolás veszedelmezteti a juhnyájainkat, mert a legküssebb eső is nagy sárt csinál a sok ganéban. Azért meghatározottat közönségünkötől, hogy a két végén a havasnak telepítesse meg esztenáink; úgy, hogy amelyik alul esik, másik esztendőben felyül legyen, és úgy változólag folyvást folyjék.

Utak, infrastruktúra

A „*gonosz*” sár ellen „a falun közönségesen csinálják minden hidakat és töltéseket, úgy, ... micsoda formában egyez meg a falunak nagyobb része, szabadságában álljon vagy légyen. Ez cselekedetekben egy vagy két sárbíró légyen, akik meglássák, mint viszik a gátágot, s mint kötik, amikor a falu meg egyez az ághozáson... Sártöltésbe és gátba tilalmas erdőből gátat hozni szabad ne légyen, az erdő bírása alatt, hanem menjen.. a szabad erdőbe, onnan hozzon...” (Háromszéki Alsócsernáton, 1665).

„A fenntartható közösség”

A szolidaritás intézményei

A koldusinspektor összegyűjti és kiosztja az adományokat, hogy a szükségét szenvedőknek ne kelljen személy szerint, megszégyenülve kéregetni. A katonasasszonynak, vagyis aki katonának vitt urát nélkülözi a gazdaságban heti egy nap segítség, legtöbbször erdőlés jár. Van, ahol heti egy nap „*kalákát tesznek*” a magukra maradt asszonyokért, árvákért, öregkért dolgozva. Ha tolvajlásnak, rablásnak kitett ember, a kárt elszenvető „*egybecsengeti*” a falut, mindenkinek azonnal mennie kell segíteni, különben bottal üthetik a rablott marha nyomát.

Oktatásügy

Több forrás is van arra, hogy falu közösen választja meg a neki tetsző tanítót. A falu a saját erdejéből származó fából ad az iskolaépületére való fát.

Esélyegyenlőség

Hét csíkszéki falu havasi rendtartása 1620 körül:

„...*Szent Lőrinc napján az foglaló felmenjen, napnyugtakor foglaljon, de senki ne kaszáljon, hogy az isteni méltóság ünnepszegésért miellenünk haragra fel ne gerjedjen, ha pedig ez napnak előtte felmene és csak megszállana is: az havasból kivessen.*”

Biztonságpolitika

1721-ben a Székely vár alatt is volt tilalmas erdő, ha „revolutio” támad, legyen hová menekedni.

Közösség ellen való vétés, a büntetések

A közösség szigorúan védte érdekeit, tudta, az életről van szó. A közösség ellen nagy vétket elkövetők életüket is veszthették. A kiközösítés tartozott még a legnagyobb büntetések közé, sűrűn ismétlődő formája ez: *kiveszett, vesszen ki a havasból*. A leggyakoribb büntetések közé tartozik: pénzbírság, megszegyenyítés, verés.

Utószó: Tájszintű közösségi védelem

„A természetvédelem legnagyobb problémája az ökológiai közösségek szétesése.”

Ma már egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az ökológiai közösségek rendezettség, a vele szervesen kapcsolódó társadalmi közösségek rendezettség nélkül lehetetlen. Ezt ismerte fel ösztönösen is a székely-falusi ember, és ennek tudatában hozta meg közösségének rendszabályait.

A falurendtartás: táj szintű, több száz év helyi tapasztalatai alapján felállított, a helyi lakosok közösségének és utódaiknak érdekeit figyelembe vevő, fenntartható, ökológiai szemléletű térségkezelési tervnek tekinthető.

Felhasznált és ajánlott irodalom:

- Bartha Sándor (2003): A természetvédelmi kezeléseket megalapozó vegetációkutatásokról. – In: Bartha S. és Molnár Zs. (szerk.). *A természetvédelmi kezelési tervek készítéséhez szükséges vegetációdinamikai, természetességi és regenerációs kérdésekről*. – Tanulmány a TVH számára. Vácrátót. pp: 4–48.
- Bartha Sándor (2007): Kompozíció, differenciálódás és dinamika az erdőssztyep biom gyepeiben. – In: Illyés E. és Bölöni J. (szerk.): *Lejtőssztyeppek, löszgyepek és erdőssztyepprétek Magyarországon*. – Budapest, pp: 72–100.
- Garda Dezső (1998): *A falutörvénytől a közbirtokosságig*. – Státus Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Garda Dezső (2002): *A székely közbirtokosság*. – Státus Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Imreh István (1973): *A törvényhozó székely falu*. – Kriterion Kiadó, Bukarest.
- Imreh István (1973): *A rendtartó székely falu*. – Kriterion Kiadó, Bukarest.
- Imreh István (1979): *Erdélyi hétköznapok, 1750–1850*. – Kriterion Kiadó, Bukarest
- Imreh István (1993): A természeti környezet oltalmazása a székely rendtartásokban. – In.: R. Várkonyi Á. és Kósa L. (szerk.): *Európa híres kertje*. – Orpheusz kiadó, Budapest, pp: 122–140.
- Kádár Zsombor (1994): *A Székelyföld erdészettörténete*. – Erdészettörténeti Közlemények. XIV. OEE, Erdészettörténeti Szakosztály. Budapest.
- Margóczi Katalin (2006): Életközösségek védelme és helyreállítása. A közösségi szintű természetvédelem szükségessége és jelentősége. – *Magyar Tudomány* 167(6): 694–699.
- Varga Zoltán (2006): A konzervációbiológia helyzete Magyarországon. – *Magyar Tudomány* 167(6): 709–714.
- Vásárhelyi Judit (2001): A fenntartó rend: a szabad önkorlátozás. – *Ökotáj* 27–28: 109–115.